

«Дивився на світ крізь дитячу сльозу»

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Великий голод. Стань свідком злочину

24 листопада Україна відзначить скорботну дату – 80-річчя Голодомору. Цього дня о 16 годині в усіх куточках рідної землі приспускають державні прапори, запалють поминальні свічки й хвилиною мовчання вшанують жертв великого лихоліття 1932–1933 років.

«Пам'ятаю, п'ятирічним хлоп'ям я дивився крізь причілкове вікно й бачив біля всохлої груші-дички чотири перехняблені хрести. Запитував у моєї побожної бабусі Катерини: «А навіщо хрести біля нашої хати?» – так розпочинається «Мор» Олеся Воли. Це зібрання документальних свідчень українців про нещадне лихоліття в бутті рідного народу фундаментальне за обсягом (1150 сторінок) і різуче за фактажем.

Першопоштовхом багаторічної, без перебільшення, подвижницької праці стала незабутня відповідь бабусі на оте, ще дитяче, запитання про хрести. А пояснила їхню появу полтавська жінка так: «То, онучку, тридцять третій. Страшне тоді було, ой, страшне». І стиснула уста. Тоді вже стояв хоч і післясталінський 1957-й, та все ж німотний рік. Хіба що найсміливіші наважувалися пошепки кинути кілька слів про незбагненне, непоправне, не-вигойне. І лише мати розповіла синові, що в могилках упокоїлися вічним сном її сестри Люба, Галина й Маруся, а також брат Гриша. Так і сказала, як повелося на Полтавщині: Гриша.

Останньою помирала найстарша Маруся. З раннього ранку до смеркання працювала в полі, й батьки купили їй святкові червоні чобітки. Та не довелося в них походити: від постійного недоїдання Маруся злягла. Прощалася з білим світом, а тому попросила матір: «Покажіть мені оті червоні чобітки». Взяла їх висхлими руками, притиснула до грудей, поцілувала неньку в чоло й назавжди заплустила очі. Скосила смерть і діда Хому. Так полтавський рід Олеся Воли (за паспортом – Олександра Міщенка), який розкорінився у Винниках Козельщинського району, без стихійного лиха чи війни поменшав на п'ять душ.

Після закінчення школи Сашко ходив від хати до хати й розпитував односельців про те, що вони знали, але ніколи раніше не розповідали навіть сусідам. І довідався про чорні дні багатьох хліборобських родів: Сліпків, Довганів, Лифарів... Перші записи зробив 1969 року. Не минув жодної вулиці, нотував кожну сповідь, а потім навідався до сусідньої Бреусівки, на двох кутках якої вимерло втричі більше жителів, ніж їх загинуло в Другу світову війну. Дорога синівського обов'язку пролягла до сіл Чечужине, Хмарине, Красносілля та Олександрівка, відтак далі й далі.

Зустріч за зустріччю, спогад за спогадом... Коли назбиралося чимало блокнотів і зошитів, повільно, майже пострадницьки важко, без жодного офіційного документа, лише за неспростовними свідченнями, формувался нотатки в єдине ціле. Так народилася книжка, яку Олександр Міщенко (Воля) назвав влучно й безкомпромісно: «Безкровна війна». Побачило світ видання 1989 року.

– У тому жахливому тридцять третьому Україна була засяна голодоморськими кістками так ясно, як жодна держава в світі з початку виникнення людства, – наголошує вже нині відомий письменник. – Третина або четверта частина людей вигинула в кожному селі та хуторі на моїй

Полтавщині. Були навіть «запечатані» села, тобто такі, що вимирали до останньої душі. Жорстока, немилосердна косовиця спіткала також Вінниччину, Дніпропетровщину, Київщину, Черкащину, Чернігівщину... Я вислухав свідчення сотень свідків Голодомору.

– Що вражало найбільше?

– Розповіді очевидців про те, як помирали діти – немовлята, трирічні, десятилітні... Ці свідчення й сьогодні в моїй душі. Ось одне з них. Довіку запам'яталося Іванові Гребенюку прохання його друга-семи-класника. Помер школяр від голоду, а куплений ним колись «Кобзар» потрапив до трактористів. У книжці знайшли піваркуша, де було написано таке: «Коляню! – звертався хлопець до друга. – Ти колись мене дуже просив продати «Кобзаря». Я тоді не продав, а зараз віддам. Тільки принеси хоч жменю патоки, хоч галет, хоч маторженик... хоч колосок один. Я не ходжу вже, Коляню, а тільки лежу. Знедішлився, як дідуган старий. А батьки вже мертві: мати – в снігах, а батько в хатині на скриню порожню схилився; то ти, Коляню, як заходити будеш, не бійся. Я жду тебе».

А ось іще одна дивовижна історія. Якогось дня Господь послав Миколі аж чотирьох їжачків. І побачив хлопчик увечері все те, що й уранці бачив: попід стіною – три кістяки в шкірах. Очі запали благають: рятуй, Миколко. І він одразу дав усім жиру їжачкового. Лікуйтеся, братани! Зцілюйся, сестрице! Щоб сонце бачити, щоб хліба наїстися досхочу. На третій день найменший брат ожив. Ще й бадьорився: «Були б кістки цілі, а м'ясо наросте!» І чим же Микола Пуд не Миколаєм Чудотворцем був? Ось побачив цей «чудотворець» себе в малесеньке дзеркальце, глиною в стіну замазане, – обличчя широке, запалі вилиці, глибочезна зморшка на лобі, тільки не поперечна – вертикальна. Засміявся сам до себе Микола Пуд: дідок та й годі! Так його згодом хлопці й дражили. Микола не ображався, бо вірив: немов і справді він дідок, який ніколи вже не стане молодим. Він мав велике вміння розповідати не про себе, а про інших, співпереживати їхню долю.

– Щось по-народному сонячне, обнадійливе бринить у цих спогадах. Але ж у документальних свідченнях, які склали книжку «Мор», домінує трагічне начало.

– Голодомор – наше національне горе. Як і Чорнобиль. Нелегко було збирати факти, нотувати незліченні подробиці жахіття. Стукав у різні двері, бився плечима й очима – не відчиняли. Та я торував свій шлях упродовж не одного десятиліття. У пошуках завжди підтримував незабутній, світлий Олесь Гончар. І нині йду до людей, які пам'ятають дні й ночі Голодомору. Про нього – нова повість «Завірюха». Коли я працював над цим твором про підлітків і для підлітків, то, як і в багатьох коротких новелах, дивився на світ крізь дитячу сльозу.

Отже, новели Олеся Воли. Лише деякі, лише найкоротші з багатьох вистражданих, виболених, написаних за покликом серця. Усі мініатюри – з голосу земляків, із вуст незнищеної на родової пам'яті.

Микола СЛАВИНСЬКИЙ,
лауреат Міжнародної премії імені Володимира
Винниченка та літературної премії імені Євгена Плужника.

49

1932-1933

Янгольської краси була Галя

Галя дуже слухняна й співуча. У суботу, саме перед Трійцею, бабуся послала її до тітки Сані по сито, щоб просіяти товчене в ступі осердя з кукурудзи та напекти коржиків. Як пішла Галя, то чомусь немає й немає...

Мама в цей час у полі; тато з опухлими ногами вдома. А душа в рідних болить-розривається: де ж це Галя-співушечка?

Бабуся послала хворого батька (де й сила у нього взялася) до Романів – ті чомусь уникали людей. Бачить батько з димаря у них дим іде, дівка Варка в хату воду несе. Розпатлана вона, погляд колючий – ніби в саме серце шпигнув. Запитав батько, чи не бачила Галі. Варка щось пробурмотіла у відповідь, хутчій у двір поспішила й, хижо озирнувшись, зачинила за собою сінешні двері. Батько щосили вдарив ногою – гак зі-скочив, а пробоець із дзенькотом упав на підлогу. Батько став посеред хати, почекав, коли зір вирізнить темні вікна, що від дороги; хустками вони завішені, рідке світло крізь них ледь-ледь просіюється; вуха вловили, що в печі вогонь, як сич, гуде. Щось вариться в казані й на сковороді смажиться.

– Собаку й зайця спіймали... – ховала здичавілі, як у вовчиці, очі Романиха.

Не йняв віри Галин батько – вхопив рогача біля печі, вийняв казан із печі. Рогачило несподівано переламалося, казан захитався – з-під деренчливої кришки випорснула посиніла дитяча рука.

Батько зопалу вхопив казан голими руками, вибіг надвір і впав, як підкошений.

І побачив його конюх Никандр Панченко. «Чому це Біленко лежить у чужому дворі, мов п'яний?» – запитав себе вголос і подався на роботу. Навпроти колгоспного двору перестрів бабу Біленчиху: «Кумо, – каже, – твій Петро чомусь у дворі Романів валяється».

Збіглися люди у двір Романів: били людодідів нещадно й нещадимо.

Згодом знайшли односельці за кошелем у комірчині голову дитячу. Карі оченята широко розкриті, ніби хотіли довше на світ Божий надивитися; личко бліде-бліде й посиніло-жовте; на щічці – краплина крові.

Янгольської краси була Галя навіть мертвою.

Бабусина таємниця

Лежала бабуся на смертному одрі.

Розповіла таємницю пекучу...

У тридцять третьому в неї народилося дитинча, а вже було четверо в сім'ї. Найстаршій дочці дев'ять літ, наймолодшій – три, а голод, як зашпори на лютому морозі, допікає; вирушила бабуся в найбільшу хуртовину, щоб її ніхто не застукав, у степ: там смикала зі скирти солону й провіювала. Найдужче бабуся об'їждчика на коні боялася, бо той бив жорстоко.

Смеркалося надворі – бабуся бігла з вузликом додому; в хаті діти й чоловік товкли зерно в ступі, розпалювали піч і в чавуні варили; але й відвійок не стало: скирту хтось підпалив – як жити?

Перестала бабуся годувати дитину: обгорнула в пелюшки, поклала на піч; понад тиждень там дитя конало. Коли змоченим у воді віхтиком проводила по губах, дитя хапало віхтик ротиком; дідусь майже весь день був надворі, а бабуся слухала той дитячий вереск. І мовчала.

...Пояснила вона, на смертному одрі лежачи: «Коли б я годувала груддю дитину, померла б од виснаження – мене тоді вітер хилитав, – а померла б я, то зі мною померли б і всі діти. Я вибрала те, що вибрала».

Дідусь, який дав згоду не годувати дитинчу, так до кінця своїх днів і не зміг простити дружину.

У ряденці білому

Мати помирала в ліжку. Рядном застелила подушкі й лягла; дітей посадила долі, на ряднині. Їх було тоді троє – Василько дванадцятирічний і меншенькі сестрички. Мама казала: «Васильку, як мені тяжко. Хоч би ж було дожити, коли тобі буде п'ятнадцять років, щоб я знала, що ти, дитинко, хоч що-небудь вмітимеш робити...».

Померла мати; відвезли її в яму.

Лишився тепер сам Василько із сестричками: водив дівчаток у дитячі ясла – погано їм там було, і Люба померла. Її візком у яму Василько доправив, а другій сестричці наказав, щоб почекала вдома. Потім узяв Маню за руку, водив дворичем, аж поки купу з попелом знайшов, щоб там гралася; сам нарвав споришу – заходився млинці пекти. Нагодував Маню, перехрестив місце на печі, й так заснули. На ранок Василько прокинувся – Мадина ручка задубіла, шию його обнявши. Василько побіг до курника, де була бригада, казати, щоб викопали яму й поховали сестру. Але ніхто йому не взявся допомогти: всі були ослаблі. Прийшов Василько додому, стяг Маню з печі за ноги на припічок, потім додолу, знайшов ряденці біле, загорнув; аж до обіду – так знесилів – витягував із хати через поріг у сні, а з сіней – надвір. Взяв лопату у яму копати, а сили немає – не вкопає. Василько тоді що: де мама сипала попіл та було м'яко, вигріб ямку й там заховав Маню. Поплакав трохи і думає: тепер черга йому помирати. Витяг ночви надвір, поставив під хатою.

А сонце нагріває ночви – тепло зробилося; в теплому не страшно й помирати, аж чує човгикають через двір вається до жінки своєї: «Мабуть, Василько чи не мертвий?»

Забрали вони Василька до себе. Федір Трохимович Яровий та його дружина забрали.

...Усе життя Василь Данилович Панасенко про своїх рідних згадував. Особливо ж Мані жаль було. Ще молодим повернувся з армії й відразу кинувся до тієї хати, де жили колись. Почав копати лопатою, щоб знайти Манине тіло й перепоховати. Де не копав, де не ворушив – не знайшов...

Дорогою до Іловайська

З голодної України українці втікали.

Страшно на потяги й глянути в бік Ростова: голодуючі на дахах лежать, як груші – ось-ось злетять; згинці на східцях тримаються сиротливо, мов зігнані з насидженого рідного гнізда птахи, – провідники їх ногами турляють... На Кубань українці добираються: там, на полі, кажуть, кукурудза незібрана лишилася.

Цей поїзд назад повертався. Хлопець клунок зерна зібраного віз. Грошей на квиток не мав, то попросився в машиніста сісти там, де було вугілля. Той дозволив. Поїхали. Хлопець навіть пісню веселу завів. А був машиніст із породи звірячої – заштовхав хлопця в толпу, щоб клуночок із зерном собі забрати.

Це бачив кочегар паротяга й, де треба, розповів про злодія.

Засудили машиніста на десять років. Він покарання відбув од дзвінка до дзвінка, тепер працював на шахті. Шаhtarів на роботу возили, а його не пускали в автобус. Пішки ходив.

...Помер уже злодюга. Петрушенко його прізвище, а в того хлопця загиблого, мабуть, родичі є. Не знають вони й досі, як той хлопець загинув.

51

А небеса, як сон, м'які

Звідки узявся цей маленький хлопчик, ніхто не знав.

Синьооке таке хлоп'я, розкошачене волосся білою купкою стриміло на рухливій голівці; штанці гармошкою бгалися під коліньми, а на колінах стовбурчилися.

Ходила дитина від хати до хати – їсти просила.

– Як тебе звати? – питалися люди.

– Кгупина.

– Крупина чи що?

– Еге, кгупина... – хлопчик жадібно кривився. – Мої мама й тато померли. І Петрик, і Галя, а я ще живу та їжу добуваю.

У хату Крупину не пускали: дуже вже він завошивлений був і кволий. Ще вмре...

Аж побачила хлопчєна старенька тітка Параска, що жила самотиною край села в приземкуватій хаті під грушею перекошобою, як і вона сама. А ще в баби була худа, як тертушка, коза.

Хлопчєна під плотом плакало, не знаючи, куди податися.

– Чий же ти є? – баба Параска запитала. – Де живеш?

– Я... – зняковів хлопчик, – ніде не живу. Нічий я.

– Ну то ходімо до мене. Може, щось з'їсти знайду.

Став Крупина в баби Параски жити. Доїла баба козу, грушки варила, зілля якесь знаходила – годувалися са-

ламахою отією. І так полюбив Крупина свою хазяйку, що й не відходив од неї.

Недовго та радість квітувала: вкрали кізку-годувальницю. І баба Параска злягла, не підводилася.

Крупина тепер ходив селом, просив і плакав, щоб бабусю чимось їстівним порятувати: ніхто вже нічого не давав. Люди самі від голоду вмирили.

Прощамкотіла баба Параска до Крупини ввечері:

– Завтра ж, мій хлопчику, іди до міста – там тебе до приюту заберуть... – і замовкла, ледве дихаючи. Ранком Крупина торкнувся її руки – холодна.

Відхилив Крупина двері важкі поволі. Під сонце ступив тонкими, мов сірники, ногами – в степу опинився; отією стежкою пішов, що до міста вела. Конюшина цвіла пахуча, як мед, метеликів було, що лише в раю їх стільки водиться. Крупина нарвав квіточок у жменю, жує, слину ковтаючи, а воно чомусь нудить його, в голові паморочиться; приліг Крупина на квітучому килимові степовому, пригаслими оченятами в небо дивився. А небеса, як сон, м'які й чисті; в небесах йому мама привиділася, татко й братики менші. Хмара одна спустилася низько-низько, ніби Крупину запрошує сісти на неї, щоб у небо податися, до рідних своїх на останню зустріч.

Вузлик для матері

Гончариха прокинулася, коли надворі давно розвиднілося: снилася їй усю ніч хлібина. Ніби шматок бере, а перед самим ротом його не стає; і risks не покуштувала. Гончариха спустилася з лежанки на долівку – на ноги стала, а їх наче хто повставляв. Слабкість така... ледве до столу доп'ялася. На мисочці маторженник – як кістка твердий; і не вгризеш. З очей сльозасохлий, як кап-кап-кап... Господи, коли ця напасть мизниється: чоловіка поховала минулої осені, зима забрала синючків-трьохліток – Марка та Іванка. Тільки Поля-билина тепер лишалася; засвітла воно, сердешне, встало і з вузликом до Кременчука подалося. Може, кофту продасть і чогось їстівного купить.

В оформленні добірки «Голодомор» використані фото з архіву Миколи БіЛОКОПИТОВА.

